

HALLGATÓI TELEFONOK A SZABAD EURÓPA RÁDIÓ CSEHSZLOVÁK SZERKESZTŐSÉGÉBE 1985–1986-BAN

A Szabad Európa Rádió (SZER) csehszlovák anyagai között a kommunizmus hétköznapi tanulmányozása szempontjából értékes helyet foglalnak el azok a telefonhívások, amelyek a csehszlovák szerkesztőség müncheni üzenetrögzítőjére érkeztek 1985 és 1989 között.¹ A program, amely 1985. augusztus közepén indult, és amely csehül a *Vytočili jste číslo Svobodné Evropy* (A Szabad Európa számát hívta) címet viselte, hármas célt követett. Először is illeszkedett a SZER műsorszolgáltatói stratégiájához, mint a nyugati rádiós piacon működő sok adó, a SZER is igényelte a hallgatói visszajelzéseket. Az új szolgáltatás ebben az értelemben klasszikus PR-fogás volt, azzal a nehézséggel, hogy a SZER nyilvánvalóan sokkal bonyolultabb módon tudott kapcsolatot tartani hallgatóival (legalábbis a szocialista országbeliekkel), mint más rádiók, tekintve, hogy elsősorban a vasfüggöny mögötti Kelet-Közép-Európát célozta meg, és az ottani ideológiától eltérő műsorokat sugárzott.

Másrészt az új telefonos szolgáltatás és az erre épülő programok (kívánság-műsorok, kérdések megválaszolása, hangüzenetek közvetítése stb.) konkrétan részei voltak a – tömegtájékoztató eszközök terén is zajló – hidegháborúnak. Korábban a rádió egyirányúan, nyugatról keletre segített lebontani az ideológia korlátokat, némileg kiegyenlíteni, megszüntetni az egyoldalú tájékoztatást, ami abból adódott, hogy a Csehszlovákiában élő emberek nem utazhattak nyugatra, nem olvashattak nyugati lapokat, nem nézhettek nyugati tévéket stb. A gyors és modern kommunikációs eszköznek számító telefon immár Csehszlovákia irányából törte meg a kommunikációs izoláltságot, s tett lehetővé *másik irányú* és *más tartalmú* kommunikációt.² Harmadsorban természetesen bizonyos politikai bomlasztási szándék is megnyilvánult abban, hogy 1985 nyarától be lehetett telefonálni a SZER müncheni szerkesztőségébe. Hozzá kell tenni azonban, hogy ez az ideológiai „hadviselés” sokkal finomabb eszközökkel zajlott a SZER részéről, mint az 1950-es vagy az 1960-as években.³

A műsorról

A *Vytočili jste číslo Svobodné Evropy* nem előzmények nélküli műsor volt. Miként a SZER minden részlege, a csehszlovák szerkesztőség is megalakulása óta iparkodott saját céljaira felhasználni a Kelet-Közép-Európából menekülőkkel készült beszélgetéseket. A kezdet kezdetén efféle műsor volt például a *Zvolili jsme svobodu* (A szabadságot választottuk), amelyben a híres száguldó riporter, Ota Gráf szólaltatott meg emigránsokat.⁴ Az 1960-as években – a SZER titkos pénzelésének csúcskorszakában – sokat javult a rádió technikai és pénzügyi helyzete, az 1980-as évekre azonban új, biztonsági kihívások érték a rádiót. Ennek igen erőteljes megnyilvánulása volt a SZER müncheni központját 1981 februárjában ért bombatámadás.⁵ Jellemző, hogy a robbantást a rádió amerikai vezetése újabb költségvetési növekmény igénylésére használta, és a szerzett pénzt nagy részben a müncheni épület modernizációjába, sok addig halogatott korszerűsítés megvalósításába fektette. Négy adótorony mellett felújították a stúdiókat, továbbá több új technikai megoldást alkalmaztak, amelyek főleg ahhoz kellettek, hogy a SZER sikerrel vegye fel a harcot az erősen zavart rövidhullámú közegben. William A. Buell szerint – aki az 1980-as években a rádió egyik igazgatóhelyettese

volt – a munkatársak hangulata szempontjából igen sokat jelentett, hogy ekkoriban újralfestették a belső tereket, és újrabútorozták a teljes müncheni épületet. A felújítás végső szakaszaként 1985 októberétől 200 új állás létesült a müncheni stúdióban, és kb. százmillió dollárba került a technikai eszközök modernizálása.⁶

Az új csehszlovák telefonos műsor a megújult körülmények között indult. A szerkesztőség 1985 nyarán, Zdeněk Šedivý vezetése alatt szervezte meg, hogy Csehszlovákiából a 00 49 előhívó után hívni lehessen a 89-2102-659-es müncheni telefonszámot. A szám éjjel-nappal hívható volt, az elhangzottakat üzenetrögzítő kazetta vette fel. A hallgatók egy sípszó után kb. két perc terjedelemben mondhatták el kommentárjaikat, és/vagy kérdezhettek. Minden egyes hívást eredeti nyelven, többé-kevésbé szó szerint legépeltek. A leírók a szerkesztőség cseh és szlovák gépirónói voltak, akik mindent szó szerint rögzítettek, amit hallottak a szalagokról: azt is, amikor valaki csak belekiáltott vagy szuszogott a kagylóba, de a hosszú megjegyzéseket és az ocsmány káromkodásokat is. A gépelt változat fejlécén szerepelt a program címe, a felvétel dátuma, a margón pedig megjelölték a magnószalag számát (pl. Tape/A 75733).

A jelek szerint a gépelők háromféle kiegészítéssel látták el a szöveget. A nem vagy nem tisztán érthető szavakat kérdőjellel jelölték meg: mint például „Poslední hit zpeváka Fredy Merkuryho (?) [Freddie Mercury (?) énekes utolsó slágere]”. Ezenkívül szavakkal leírták a rögzített hanganyag nem verbális részeit („nevetés”), továbbá rögzítették a telefonkapcsolat zavaró momentumait („megszakadt” vagy „érthetetlen”), följegyezték, ha a hang alapján következtetni lehetett a hívók kilétére vagy számára („néhány lány, valószínűleg fiatalok”, „két hang”, „másik hang”), esetleg ha a hívás többször megismétlődött („ez a hívás még kétszer megismétlődött”). A gépelők végül aláhúzták azokat a szövegrészeket, amelyekre szerintük a szerkesztőségből valakinek reagálnia kell. Ezek között az első olvasáskor aláhúzott szavak és mondatok között a szerkesztőségnek szánt köszönetet éppúgy találunk, mint politikailag érzékeny dolgokat.

Ha sok hívás érkezett, naponta többször is leírták azok szövegét, s ilyenkor följegyezték a gépelés pontos óráját. A hangzó anyagot és az átíratot a SZER magas beosztású munkatársai, George R. Urban igazgató⁷ és Zdeněk Šedivý, a csehszlovák szerkesztőség vezetője automatikusan megkapták, a többieknek pedig kérésre kiadták. A teljes legépelt szöveget először a felelős szerkesztők olvasták, akik a lényegesnek ítélt részeket megjelölték, majd a kiemelt cseh és szlovák szövegekből rövidített angol nyelvű kivonat készült.

Mivel a hívások, a hallgatói reakciók különösen a műsor indulásakor tüntek újdonságnak és érdekesnek, ezért tanulmányunk a program első fél évére, az 1985. augusztus és 1986. február közti hívásokra koncentrál.⁸ Tartalmi-tematikai értelemben az első fél év hívásai meglehetősen vegyes képet mutatnak. A hívások között alapvetően hallgatói reflexiókat találunk a SZER műsoraival, valamint kérdéseket a kül- és belpolitikával kapcsolatban, a Csehszlovákián kívüli életéről, az emigrációról stb. Fel-tűnően nagyszámú hívás vonatkozik a fiatalok életére, ellenben viszonylag ritka a vallási tematika. Érdekes színfoltot képviselnek az üzenetrögzítőre mondott politikai viccek, és mosolyt fakasztanak a bekiabálások („Life is life!”), meg azok a telefonálók, akik mindössze annyit mondtak: „csak kipróbáltuk, lehet-e [hívni a számot]”. A telefonoknak nemcsak a tartalmuk, hanem a *hangnemük* is tanulságos. Érdekes megfigyelni például az írásban rögzített szövegek beszélő szándéka szerinti modalitását, pontosabban a téma és a hangnem közti összefüggést: amíg a hozzászólások (komment) műfaji kategóriájában rendszerint valamilyen politikai témát hallhatunk, addig a

kérdések között a sportra és a könnyűzenére vonatkozóak dominálnak. Lehangolóak viszont a nemritkán nagyon ocsmány káromkodások, valamint a nyilvánvalóan mentálisan zavart emberek üzenetei.⁹ Összességében ezek a vegyes tartalmú telefonok mégis hűen tükrözik az 1980-as évek Csehszlovákiájának husáki pangását, politikai levegőtlenységét, el- és bezártságát, a kor félelmekkel teli légkörét, valamint krónikus szabadsághiányát.

Politikai tartalmú hívások

A betelefonálóknak voltak visszatérő témáik, de értelemszerűen leginkább az aktuális eseményekre reagáltak. Az állandóan visszatérő politikai témák élén 1968 állt. Idesorolhatók a reformer Alexander Dubčekre (1921–1992) és a normalizátor Gustáv Husákra (1913–1991) vonatkozó megjegyzések és kérdések is: „Szeretném megkérdezni, mi van Dubčekkel. Nálunk nem hallani róla semmit”; „Szeretnék Husák életéről hallani, mit csinál, hogy él”. A SZER megemlékező műsoraira számos reagálás érkezett, sokakat foglalkoztatott – *1985 nyarán vagyunk!* – 1968 emlékezete, köztük olyanokat is, akik nem voltak közvetlen résztvevők: „Én a 68-as eseményeket csak mint kisfiú éltem át, és ezért most a 21-e körüli napokban különösen intenzíven hallgattam a rádiójukat”; „Szeretném önöket biztosítani, hogy számomra 1968 nem csupán halott múlt.” A másik rendszeresen ismétlődő nagy téma a helsinki konferencia és a Charta '77, annak nyilvánvaló jeleként, hogy a rádió tudatosan tartotta napirenden az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBESZ) zárónyilatkozata 1975-ös aláírásának 10. évfordulóját. A nyugati hallgatók konkrét kérésekkel jelentkeztek: „Uraim, az a kérésem volna, el tudnák-e küldeni nekem Václav Havelnek azt a levelét, amit júliusban az amsterdami békekongresszusra küldött. A címem: Karel Horský, Obach 5, 8712 Stafa, Svájc.” A csehszlovákiaiak inkább reflexiókat közöltek: „Javaslom, hogy rendszeresen közöljenek információkat a Chartáról”; „Szorítunk a chartásoknak, ők ennek a földnek a sója”; „Nem láthatom a [disszidált] testvéreimet, mert az az ország védelmével, biztonságával és belső rendjével ütközne. Ez konkrét bizonyíték arra, hogy nálunk több mint tíz éve miként valósul meg a helsinki konferencia.”¹⁰

1968 és a helsinki zárónyilatkozatra tett megjegyzések után a különféle egyéb politikai eseményekre tett utalások következnek. A csehszlovákiai hallgatók roppant változatosan reflektáltak a rádió híreire: a *gazdaságra* („Meg lehet-e itélni államunk gazdasági teljesítménye alapján, hogy ez a rezsím meddig lehet még hatalmon, vagy esetleg mikor bukik meg”), a *vallási témákra* („Szeretnék részleteket megtudni Velehradról;”¹¹ „A Szent István-templomból közvetített miséket szeretem a legjobban”), a *közbiztonságra* („A legszívélyesebb üdvözlés zólyomi lakosoktól, olyan emberektől, akik rosszabb helyzetben vannak, mint a koncentrációs táborok lakói voltak Hitler alatt... Az élet a létező szocializmusban annyit sem ér, mint egy elvesztett gomb”), nagyon ritkán a *környezetszennyezésre* („A hír az észak-csehországi Ústí nad Labemben történt környezetszennyezésről szól”). A külpolitikai témák között fölbukkan a *feketé emberjogi mozgalom* („Igaz-e, hogy a feketéket terrorizálják és lönek rájuk, ahogy itt mondják?”), az *USA külpolitikája* („Miért nem csatlakozik az USA a szovjet atomkísérlet-moratóriumhoz?”), a *Vörös Brigádok* („Tudnának-e mondani valamit az olaszországi Vörös Brigádokról?”), valamint a *munkanélküliség és az ürhajózás*.

A beérkező telefonokat azonban összességében a belpolitikai témák uralják, tartalmuk politikai értelemben vett legjellegzőbb rétege pedig a kommunista rendszer

burkolt vagy nyílt kritikája. Sokan azzal a kéréssel fordultak a müncheni rádióhoz, segítsen nekik elhagyni az országot, vagy ahogy akkoriban mondták: disszidálni. „Azzal a kéréssel fordulok önökhöz, mint utolsó lehetőséghez, lehetőségük szerint segítsenek, hogy emigrálni tudjak a CSSZSZK-ból. A rezsim folyamatosan üldöz engem és a feleségem, mivel nem értünk egyet a kommunizmussal. Az önök bármely feltételét elfogadjuk. Válaszukat ma, augusztus 20-án fogom várni 21 és 22 óra között, amikor az adás viszonylag jól hallható, Rozmárín jeligére” (1985. augusztus 20.); „Két fiú vagyunk, nem tetszik nekünk itt, és szeretnénk elmenni innen, lehetőség szerint minél hamarabb” (1986. január 9.); „Szeretném megtudni, hogyan mehet nyugatra, akinek nincs ott rokona vagy ismerőse. 40 év körüli vagyok, és részben nem ismerem a nyelvet” (1986. január 15.). Mások nyíltan hírforrásul ajánlottak: „Lehetséges volna-e, hogy az önök valamelyik munkatársával találkozom?”; „Szívesen találkoznék az önök valamelyik munkatársával nálunk, hogy elmagyarázzam neki, hogyan működnek a dolgok a színházban.”

Nagyon sokan mondtak a magnóra hangulatjelentésnek vagy hírnek beillő hozzászólásukat. Az általános hangulatjelentéseknél („Azt mondhatom, hogy rettentően nagy kupleráj van itt”; „Semmit nem ér az egész, egyáltalán semmi nem történik itt, ez minden”) érdekesebbek azok a konkrét hírek, megfigyelések és jelentések, melyeknek a spektruma a naiv kérdésektől a munkahelyi megfigyelésekig és helyi pletykáig terjedtek. („Nálunk, a Nimburgi járás tele van oroszokkal, akik úgy viselkednek, mint otthon. Mindenhol körülöttünk orosz támaszpontok vannak. Meg tudnák mondani nekünk, miért?”; „Duda úr, egy besúgó, lelőtte a saját feleségét”; „A középiskolákban általános... a protekció és a lefizetés. Nem azért tanítanak, hogy valamit megtanítsanak, hanem csak azért, hogy a tanulók igazolást kapjanak a személyi igazolványukba”; „Úgy döntöttem, elmondok önöknek pár lényeges tény, ami a késmárki középiskolára, gimnáziumra vonatkozik. Ami az alkoholizmusra vonatkozik, az igazgató elvtárs már többször volt elvonókúrán. Itt, Késmárkon ő egy közismerten kiérdemesült alkoholista.”)

A beszámolók között jelentős helyet foglal el a gazdasági rendszer kritikája: „Az egységes földműves szövetkezetünkben hétfőn az emberek 23%-a jött munkába. Kedden 27%-a, szerdán 33%-a, csütörtökön 36%-a, pénteken pedig az emberek 47%-a nem jött munkába. Ez azt jelenti, hogy nálunk a munkások kb. egyharmada dolgozik. Ennek ellenére jól megvagyunk, és építjük a szocializmust”; „Azt kérem, hogy adják le a műsorban a panaszainkat, amit a vágbesztercei ČSAD [autóbusz-közlekedési vállalat] vezetése ellen mondunk.” Egyesek aprólékos adatokat szolgáltatottak helyi közösségek egészségi állapotáról: „Megállapítható, hogy az emberek 69%-a tüdő- és légcsőrákban hal meg. Egy év alatt rákban itt, a pelhřimovi kórházban 711 ember halt meg”; „A Krásné Lípa-i pszichiátriai intézetben már két éve nincs szakképzett pszichiáter.”

Érdekes rétege a telefonoknak a hangszalagra mondott politika vicctár. Jellemző, hogy a legjelentősebb politikai hírek milyen gyorsan vicc formáját öltötték. A lefordítható viccek közül álljon itt két ízelítő: „– Tudják, mi lesz, ha egy gorilla kereszteződik egy bacsával [baca: hagyományos szlovák pásztor]? – Gorbacsov.” „Találkozik az orosz, az amerikai és a cseh. Megkérdezik egymástól, ki milyen házban lakik. A cseh azt mondja: na, nekem kettő plusz egyem van. Az mi? Tudjátok, két szoba és egy konyha. Az amerikai azt mondja: nekem kettő plusz kettőm van. És az mi? Két villa és két garázs. Jelentkezik az orosz: na, nekem nyolc plusz hármam van. Hát az meg mi? Három méter mély bunker (*zemljanka*) nyolc métere az úttól” (1985. szeptember 6.).

Ezekben a Csehszlovákiából küldött belső-helyi információkban – amelyek természetesen nem feltétlenül voltak mindig igazak vagy pontosak – legalább három dolog figyelemre méltó. Egyfelől önmagukban, tehát igazságtartalmuktól függetlenül kifejezték a hallgatók szembenállását a rendszerrel, de legalábbis az azzal való egyet nem értést. Másfelől ismerve a SZER példásan alapos adatfeldolgozó rendszerét az értékelési részlegen (RES) belül,¹² ötletként és értékes pluszinformációként is szolgálhattak a hírgyűnökségnek. Ugyanakkor viszont ez a *hírgyűnökségi tevékenység* Csehszlovákián belül nem volt veszélytelen vállalkozás. Mindazokra, akik e híreket szolgáltatták, nem úgy tekintettek hazájukban, mint akik egyszerűen kritikusak a rendszerrel szemben, hanem mint belső ellenségek, ellenséges ügynökök. Közülük is a disszidálni szándékozók és a személyesen följárnlkozók alkották azt a két jól körülhatárolható csoportot, amelyeknek tagjai a törvény betűje szerint a hazaárulás büntetetté kockáztatták.

Érdemes röviden szót ejteni még azokról az ingerült és provokatív telefonhívásokról, amelyek a SZER-t kritizálták, dehonesztálták vagy egyenesen durván, trágár módon káromolták. Azok, akik elégedetlenségüket bővebben is kifejezték, ilyeneket mondtak, rendszerint cseh nyelven és némi vulgármarxista beütéssel: „Itt az ideje, hogy eltűnjetek az éterből, és másból éljete meg. Karl Jezdinský urat, aki az USA-ból jelentkezik, ismerjük. Egy cionista ügynök és világsavargó” (1985. szeptember 1–2.); „Hát, önök nem éppen szabadok. Ez csak egy pompázatos cím. Önök azok közé a menekültek közé tartoznak, akiknek nem tetszik a mi gazdag életünk, amit jó munkával alakítottunk ki, és amihez önöknek két balkezüük van. Önök nem akartak dolgozni. Ezért választották a saját hazájukból való elmenekülést, amely hazát most különféle eszközökkel mocskolnak. Szégyelljék magukat azokért a kitalációkért, amelyeket nyilvánvalóan az önök kenyéradó gazdái fizetnek meg jól. Sem a becületes emberek, sem mások nem hisznek maguknak. Még egyszer elmondom, szégyelljék magukat a rémhírek terjesztése miatt. Remélem, meghallgathatom az önök hullámhosszán, amit mondtam. Köszönöm” (1985. augusztus 24.); „Na szóval, figyeljenek jól! Fejazzék be a nemzet mérgezését, rendben? És kezdjenek valami mást csinálni. A világon sok dolog van, amit meg kéne csinálni, és nem a levegőt mérgezni a mi köz társaságunkban. Viszontlátásra” (1985. szeptember 7.).

Sport- és könnyűzenei témájú hívások

A szalagon rögzített legkonstruktívabb hozzászólások két témakörben: a sporttal és a könnyűzenével kapcsolatosan hangzottak el. A politikai tartalmú hívások mellett ez a két témakör kitűnik mennyiségi tekintetben is, ráadásul ezekre vonatkoztak a legkonkrétabb kérdések és kérések. A két téma iránti nagyfokú érdeklődés alapvetően abból adódott, hogy a hidegháborús légkörben a kommunista Csehszlovákia elzárkózott a világtól. A hallgatók egyszerűen nem fértek hozzá számos hírhez, és sok olyan dolog volt, amelyről rendelkeztek bizonyos információkkal, vagyis amelyekről valahonnan tudtak, s amelyekre kíváncsiak voltak, de saját hazájukban különböző okok miatt nem kaptak elégséges tájékoztatást.

A legtöbb könnyűzenei számot azért kérték, mert a csehszlovák piacon bizonyos zenék egyszerűen nem voltak hozzáférhetők. Vége-hossza nincs az efféle kéréseknek: „Szeretném, ha lejátszanának valamit az Accept együttestől. És ha lehetséges volna kicsit közelebről megismerkedni a Beatles repertoárjával”; „Kérnék egy számot az ACDC-től”; „Szeretném hallani Michael Jackson legújabb felvételét”; „A Rol-

ling Stones Lady Jane című számát szeretném hallani”; „Szeretném hallani a Deep Purple-t, és szeretnék előfizetni a Pop Rock vagy a Bravo folyóiratokra”; „Egy számot szeretnék kérni a Led Zeppelintől”. Nagyon sokan kérték a Kiss, a Black Sabbath és a Scorpions számai; „Két szakmunkásképzős Léváról Falco Jenny című számát kéri lejátszani”; „Valamilyen számot a Twister Sisters legújabb lemezéről” stb.

A könnyűzenei kérések feladói két nagy csoportra oszthatók aszerint, hogy mennyire, milyen mértékben voltak tudatában saját „rendszerellenes tevékenységüknek”. Az első csoporthoz tartozók, akik a zenei kérések feladóinak legalább felét alkották, látszólag nem voltak tudatában, hogy zenei kéréseik Csehszlovákiában ideológiai megütközéseket válthatnak ki. Erre az utal, hogy bár sok, sőt nagyon sok zenét kértek, mégis csak a legkritikább esetben jelezték, miért kéri az adott számokat. Éles ellentétben a politikai és sportkérdésekkel, az ő esetükben még a leghosszabb indoklások sem mutatják a politikai tudatosság jeleit, sőt ellenkezőleg, inkább naivnak hatnak: „A punkra vonatkozólag szeretnék önökhöz egy kérdést intézni. A körülöttem lévő emberek, nevelők és így tovább azt mondják, hogy a punk valójában a fasizmus propagálása, de én ezt nem hiszem el. Mikor keletkezett, hol keletkezett, és bocsnát, valójában ki alapította, melyik országban keletkezett?” (1985. augusztus 22.)

A zenekérők másik, némileg kisebb csoportja egyértelműen tudatában volt, hogy a kommunista diktatúra ellenségesen viszonyul több modern zenei áramlathoz, s ezért Csehszlovákián belül tiltott, sőt üldözött műfajnak nyilvánította a rock, a heavy metal, a punk és más korabeli zenei stílusokat. E csoport tagjai nemcsak hogy helyi, tehát csehszlovák zenéket és együtteseket kértek, de rendszerint bele is mondták a telefonba, hogy ezek „betiltott együttesek”: „Az utóbbi időben nálunk, főleg a fiatalabbak között, megnőtt Karel Kryl népszerűsége” (1985. augusztus 23.);¹³ „Ha beszélhének a csehszlovák énekesnőről, Jana Kratochvílováról és a CSSZSZK-ban elnyomott rockzenéről” (1985. augusztus 28.);¹⁴ „Hogy megy a sora a mi legjobb dobosunknak, Jiří Hrubešnek, a híres Pražský výběr együttesnek, akik nemrég megszöktek” (1985. augusztus 31.; 1985. szeptember 4.); „A fiatalok itt nálunk akadályoztatva vannak, és kérem, játsszanak valamit az Opus együttestől”; „Érdekelne minket, hogy az Opus tényleg emigráns csehszlovák állampolgárokból áll-e” (1985. szeptember 1–2.; 1985. szeptember 7.).

A zenéket kérők különbözősége – a politikai tudatosságon túl – a műveltségi szintben és az eltérő zenei ízlésben is megnyilvánult. Míg a politikailag tájékozatlan zenekérők szakmunkásképzős tanulók voltak, és jellemzően külföldi számokat kértek, a politikailag tudatosnak nevezhető telefonálók a tanultabb réteghez tartoztak, és igen jellemzően hazai, de *hazájukban tiltott előadókat akartak hallani Münchenből*. Mindazonáltal közös a két csoportban, hogy mindkettő – az egyik akarva, a másik akaratlanul – ideológiai kihívást, azaz politikai veszélyt jelentett a hatalom számára belföldön azáltal, hogy nonkonformitásuk potenciálisan megtörhette a kötelezően követendő marxista-leninista ideológiát. Mindkét csoportot jellemzi a nyugatos kapcsolat, a korabeli nyugati mintájú modernitás iránti vágy, illetve hogy követték és ismerték a korabeli nyugati könnyűzenei kultúrát. Mi sem árulkodóbb a zenék újdonság voltáról, mint az, milyen nagy gondot okozott a gépirónóknak helyesen leírni az együttesek nevét: „Zahrát skupinu *Alfavi!*”; „Kdybyste nám mohli zahrát něco z posledního elpíčka od skupiny *Aeron Maden*”; „Nahrávok skupiny *Six Pistols* alebo inachšie punkerské skupiny”; „Či by ste mi mohli pustit' skupinu *Akcept*”.

A telefonon keresztül kért könnyűzene minden esetben alternatívát, kihívást jelentett a kulturális sokszínűséget tiltó kommunista Csehszlovákiában. A csehszlová-

kiai betelefonálók nyilvánvalóan tudták, hogy kedvenc zenéjüket belföldön nem szerethetik be, még akkor is, ha esetleg például a legújabb lemezek korabeli hiányának okairól nem volt pontos fogalmuk. E tudatlanságra utal, hogy a fiatalok a popzene ügyét csak ritkán kötötték össze – legalábbis explicit módon – a lázadással vagy a politikai szabadság kérdésével. (A ritka példák egyike: „Halló, a kroměříži undergroundok üdvözlik megszállásunk 17. évfordulóját.”) Egyébként bármilyen okból került is sor a fenti kívánság-telefonokra, az efféle zenei kéréseket minden magára adó, a hallgatóit kiszolgálni igyekvő rádióadó teljesítette volna. Az pedig végképp elgondolkodtató, hogy az erős technikai zavarás miatt rossz vételi viszonyok ellenére, vagyis a nagyon rossz hangminőség dacára mégis milyen sokan kértek zenét a SZER-től.

A hallgatók sporttal kapcsolatos megnyilvánulásainak legnagyobb része egyszerű és őszinte érdeklődés volt olyan sportesemények, illetve sportolók iránt, amelyekről, illetve akikről Csehszlovákiában nem vagy csak keveset hallhattak: „Szeretnék több sporthírt hallani”; „Híradást szeretnék Fluashing Meadow-ból, mert a mieink ezt nem közvetítik”; „Björn Borgról”; „Szeretném megismerni a kanadai-amerikai NHL játérendszerét.” Idetartoztak egyes hallgatók teljesen természetesnek tartható rajongói kapcsolatteremtési kísérletei is: „A fiam, Marek nevében beszélek, aki a michalovcei Pavol Hora Gimnázium harmadik osztályát fejezte be. Arra kéri önöket, adják meg neki pár teniszstár címét, mint [Jimmy] Connorsét, [John] McEnroét vagy [Ivan] Lendlét. Esetleg teniszkлубokét az NSZK-ban vagy az USA-ban” (1985. augusztus 24.).

A telefonokból az is egyértelműen kiderül, a Csehszlovákiában hallható sporthírek *belpolitikai-ideológiai okokból* voltak hiányosak, mert bizonyos témák tabunak számítottak. Konkrétan a nyugatra szökött sportolók élete tartozott ide: „Hallhatnánk valamit azoknak az ismert személyiségeknek az életéről, akik Csehszlovákiából nyugatra mentek? Például színészekről vagy sportolókról?”; „Hol van [Petr] Klíma, a jégkorongozó Klíma?” Mit mondott a teniszező Martina Navrátilová, és hogyan él a teniszező Ivan Lendl, akik mindketten disszidensként jutottak az USA-ba. Milyen ingatlanjaik vannak? Milyen eredménnyel játszanak a disszidens cseh jégkorongozók? Effélék voltak a leggyakoribb kérdések, amelyekre a csehszlovák sportszerkesztőség tagjai szívesen és gyorsan adtak választ. Ezt már csak azért is könnyen meg tudták tenni, mert a szerkesztőség az egyik legerősebb személyi összetétellel rendelkezett.¹⁵ Jelentős munkatársai közé tartozott az osztály akkori vezetője, Karel Jankovský-Drážďanský, továbbá itt dolgozott helyettese, Jiří Maláček, valamint Pavel Pecháček és az egyébként zenész Karel Kryl. A további munkatársak között volt a nyolcvanas évek közepén Vlasta Lorenc, dr. Jan Michal, Vojtěch Vogel és Richard Belcredi.¹⁶ A sport iránti óriási érdeklődésre és a sportban rejlő propaganda erejére való tekintettel a csehszlovák szerkesztőség sportosztályának nagy befolyása volt a szerkesztőségen belül és időnként azon kívül is. (A sportosztálynak tulajdonított nagy jelentőség jele volt, hogy 1972-ben az olimpia előtt diplomáciai körökben elterjedt az a valószínűleg rémhír, hogy ha a SZER munkatársai akkreditációt kapnak a müncheni olimpiára, a Szovjetunió sportolói elutaznak a helyszínről. A konfliktus úgy oldódott meg, hogy a SZER rengeteg jegyet vásárolt a sportrendezvényekre, így mintegy 20 szerkesztője kvázi nézőként dolgozott az olimpia eseményein.) Nem véletlen, hogy az egyik leghallgatottabb program a Sportovní zápisník (Sportnotesz) volt. A műsorban a hallgatói telefonokra a sportosztály nevében Karel Janovský-Drážďanský válaszolt minden csütörtökön 22.20-tól, később 22.30-tól; a műsort másnap kétszer megismételték, 8.15-kor és 13.30-kor.¹⁷

Kik hívták és hogyan hallgatták a SZER-t?

A telefonátiratok alapján kísérletet lehet tenni annak megválaszolására, kik hívták 1985–1986-ban a SZER telefonszolgálatát. A SZER-t nyugati emigrációból hallgatókkal ellentétben, akik rendszeresen megadták a teljes nevüket és pontos lakhelyüket, időnként a telefonszámukat is, a Csehszlovákiából telefonálók a legritkább esetben mutatkoztak be. Ha mégis, akkor a keresztnévüket és tágabb lakóhelyüket (például: „Podolie z okresu Trenčín”) adták meg, de nagyon sokan ezt sem. A teljes névvel és címmel jelentkezők száma elenyésző (ritka kivétel például: „Volám z Olomouce, číslo 33841, inženýr Silav”), ám róluk is gyanítható, hogy nem mindig a valódi nevüket és címüket mondták a telefonba. A Csehszlovákiából hívók óvatosak voltak, féltek, hogy a kapitalista nyugatra irányuló telefonhívás miatt bajuk származhat az állambiztonsági hatóságoknál, és ebbéli aggályukat sokan bele is mondták a kagylóba.¹⁸

A név titokban tartása vagy a jeligés hívás azért is indokolt volt, mivel a telefonok egy részét közzétették a SZER következő napi műsoraiban, illetve mivel egyes kérdésekre a szerkesztőség konkrét választ küldött. Ezért használt nagyon sok betelefonáló jeligét. A választott jelige (csehül és szlovákul is „značka”) legtöbbször a *lakóhely* megnevezése volt („Turčianský Martin”; „Jagr-Brno”), néha egy *szám* („2063”; „Itt a római kettes”), máskor utalás a *vallási felekezetre* („Luterán”) vagy a *politikai nézetre* („Eltársak”). Az esetek kisebb részében a jeligét a *fantázia* szülte: „Fekete puma”; „Smetana”; „Rozmárýn” stb. Jeligének kell tartanunk a formailag nem, de tartalmilag nyilvánvalóan *álneveknek* számító elnevezéseket is, mint például „Jarda, a Kelet Füle”; „Itt Jirka Antennácska”; „Antihuszákék” stb.

A hívók életkorát, lakhelyét, társadalmi státuszát stb. csak közvetett adatok alapján lehet azonosítani. Mivel azonban a grammatikai-nyelvi jelek, amelyek a hívók kilétére utalnak, meglehetősen egyértelműek, elég határozottan meg lehet rajzolni a tipikus betelefonáló profilját. A tipikus vagy átlagos betelefonáló ennek alapján: nagyobb cseh városban élő és legalább középfokú iskolázottsággal rendelkező fiatalabb férfi (30–50 között), aki a politika mellett érdeklődik a szórakozás valamilyen fajtája iránt is (zene, sport).

A telefonálóról elmondható, hogy sokkal többen hívták a SZER müncheni telefonját Csehországból, mint Szlovákiából, és a hívók jellemzően inkább városból hívtak, mint faluról. A források adatgazdagsága ellenére a hívók pontos lakóhelyét az átírt szövegek alapján több ok miatt problematikus megállapítani. A gépirónök a szövegekben rendszeresen keverték a cseh és a szlovák nyelvet, illetve hajlamosak voltak belekeverni saját anyanyelvüket, ami az esetek többségében a cseh volt. A cseh és a szlovák egy szövegen belül való következtetlen váltakozása igen gyakori az átiratokban (pl. „Zdraví vás východní Slovensko”). A helyzetet bonyolítja, hogy a korabeli Csehszlovákia etnikai viszonyaiból adódóan a szlovák országrészből nyugodtan érkezhettek cseh nyelvű hívások, s ez fordítva is előfordulhatott, tehát Csehországból is jöhetett szlovák nyelvű hívás, bár kisebb gyakorisággal. Mindez fokozottan igaz volt, ha a hívás városi közezből érkezett, márpedig mint láttuk, a telefonálók jellemzően városiak voltak. A helyesírási szabályoknak a gépelt szövegekben való következtetlen alkalmazásából is azt lehetne leszűrni, hogy a hívások tartalmának nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint a hívók földrajzi hovatarozásának. Mégis érdekes módon azokba a rövidített összefoglaló jelentésekbe, amelyeket angol fordításban megküldtek a többi szerkesztőségnek is, hangsúlyosan fontosnak tartották beleírni, hogy a hívások

körülbelül egyharmada a szlovák országrészből érkezett. A telefonhívások között semmiféle utalást nem találtunk arra, hogy a müncheni számot csehszlovákiai magyarok hívták volna; erre semmilyen nyelvi, földrajzi vagy tematikai jel nem utal.

Az egyes telefonálók pontos életkorát a szövegátiratok alapján lehetetlen megállapítani, az azonban biztos, hogy a vizsgált időszak telefonálóinak legalább ötöde 16 és 25 év közti fiatal volt. Tőlük származott a sport- és a könnyűzenei osztályokhoz érkező kérések java, és érdekes módon épp ők voltak azok, akik rámondták életkorukat a hangszalagra: „Én a 68-as eseményeket csak mint kisfiú éltem meg”; „Most nyáron fejeztem be a főiskolát”; „16 éves vagyok”; „Érettségi után vagyok”; „A fiatalok itt akadályoztatva vannak” stb.

A hívók túlnyomó többségükben, körülbelül 90%-ban férfiak voltak. Erre nemcsak a nagyon kevés női keresztnév utal („Üdvözlí önöket Viki”), hanem a pontos azonosítást a hangszalag lehallgatása nélkül is egyértelművé teszik bizonyos nyelvi jelek. Például az igék toldaléka a múlt idő esetében mindkét nyelvben mutatja a beszélő nemét. A telefonálók foglalkozására és iskolázottságára nagyon kevés utalás található („Doktor Ústi [nad Laběm]-ből”; „ Blažkovič mérnök Pozsonyból”; „Legdrágább barátaink. Fogadjátok a zólyomi erdészeti és faipari főiskola munkatársainak szívélyes üdvözlétét”), sokkal többet árul el a hívók műveltségi szintjéről az alkalmazott nyelv stilsztikája. A nyelvi szerkezetek és fordulatok, a megszólalás hangneme, s egyáltalán a témafölvetés mikéntje alapján állítható, hogy inkább a tanultabb réteg tárcsázta a müncheni számot.

A telefonos visszajelzésekből sok minden kiderül, hogyan, milyen körülmények között hallgatták az 1980-as években Csehszlovákiában a SZER-t. Noha akkoriban már Csehszlovákiában sem volt olyan agresszív a rádióhallgatás kriminalizációja, mint korábban, a hallgatók mégis úgy érzékelték, hogy a telefonszolgálat igénybevételel félelem kíséri: „Egy sor érdekesség van, amit kérdezni vagy mondani szeretnék, de sajnos félek, mert holnap már jöhetnek értem.” Ugyanez a félelem nyilvánult meg az állambiztonságra tett sok utalásban, sőt üldözöttség-érzetben („Engem itt megfigyelnek minden sarkon”).

A szerkesztőség első összesítése alapján – amely az 1985. augusztus 14–28. közti hívásokat vette számba – az első 15 nap alatt 1650 hívás érkezett Csehszlovákiából, tehát naponta körülbelül 110 hívás. A hallgatók az üzenetrögzítőn rendelkezésükre álló két percet általában nem használták ki, a hívások túlnyomó többsége ennél sokkal rövidebb, igen sok csupán egy-két mondat volt. A szerkesztőség 1985. augusztus végi újabb jelentése már pontosabb adatokat közölt: „Egy nap átlagosan 29 megvalósult hívást kapunk, körülbelül 115 sikertelent, amikor vagy nem szólnak bele, vagy leteszik.” Az összesítésekből úgy látszik, hogy miközben idővel a hívások átlagos napi száma stagnálni kezdett, nőtt a sikertelen betelefonálásoké. Nagyjából négy hónappal a műsor indulása után, 1985. december 23-án már csak 9 megvalósult beszélgetést regisztráltak, ellenben 29 sikertelent. Ebből arra következtethetünk, hogy fokozatosan csökkent, pontosabban idővel kampányjellegűvé vált a telefonszolgáltatás iránti érdeklődés.

A vételi körülményekkel kapcsolatban a hallgatók elmondták, hogy a SZER-t szombaton és vasárnap könnyebb volt hívni, mint hétköznap, másfelől este nemcsak a vételi lehetőségek voltak jobbak, hanem betelefonálni is könnyebb volt, mint napközben. Nagyon sok panaszüzenet érkezett a rossz vételi lehetőségek miatt. „Rosszul halljuk önöket” – üzenték sokan sokfelől, de különösen a pozsonyiak („Pozsonyban nagyon gyöngén hallani az adást”). Ezekre a panaszokra reagálva egyesek jelentést küld-

tek a zavaróállomások elhelyezkedéséről („A zavaróállomás a kiskertekben van, nem messze Dévénytől”), megint mások részletes tanácsokat küldtek a jobb vételi lehetőség elérésének technikái fortélyairól.

A hallgatók beszámolóiból megtudjuk, hogy kialakult a *hobbikerti rádióhallgatás*. Ilyen rádióhallgató csoport volt például a telefonszolgálatot többször hívó „ostravští chatáři” [ostravai hétvégi házasok]. A SZER csehszlovákiai hallgatói kimentek a lakóhelyük közelében lévő hétvégi házba és kiskertbe (ún. chatára), ahol nemcsak tisztábban tudták venni az adást, hanem zavartalanabban is hallgathatták: „Egy kis munkám akadt a kiskertben, és ott teljes erővel és félelem nélkül hallgathattam önöket”; „Ha van rá mód, családostul hallgatjuk önöket... legtöbbször a hétvégén, Prágán kívül, ahol a rádióállomást nem annyira zavarják”.

A hívások visszaigazolták, hogy a rádió részéről jó ötlet volt a szolgáltatás bevezetése. A SZER a telefon által a korábbinál jóval több és jóval aktuálisabb hallgatói visszajelzést kapott, ráadásul a közvetlen vonal több nehézséget is képes volt legyőzni. Egyfelől legyőzte a kommunista cenzúrát, hiszen a telefonhívásokat nem lehetett úgy kontrollálni – pláne megakadályozni –, mint a nyugatra küldött postai küldeményeket.¹⁹ Másfelől a telefon legyőzte az emberi kényelmet: „Soha nem voltam képes önöknek írni, nem is tudtam, hogyan kell, és hogy a levél megérkezne-e.” Egyszerűen a legtöbb embernek könnyebb volt telefonálni, mint tollat ragadni és levelet írni, arról nem is beszélve, hogy ezek a hallgatói reakciók aktuálisabbak és közvetlenebbek voltak, mint a hetekig két ország között kóválygó postai levelek. Az aktualitás értékének a szerkesztők teljes mértékben tudatában voltak: a csehszlovák szerkesztőség munkatársai saját bevallásuk szerint a lehető leghamarabb igyekeztek válaszolni a hallgatói kérdésekre.²⁰

Mit kezdett a telefonokkal a SZER?

Az 1985-ben bevezetett telefonszolgáltatás értékelése szempontjából nem elhanyagolható, hogy mit kezdett a SZER a telefonokkal, azaz mit olvastak, mit hangsúlyoztak belőlük a csehszlovák szerkesztőségben. A kiértékelés egyik jeleként már a gépirónók aláhúztak, kiemelték egyes szavakat, mondatokat. A második hullámban a szerkesztők tették ugyanezt, kijelölve, aláhúzva vagy a hosszabb szövegegységeket jól láthatóan bekeretezve azokat a jelenségeket, gondolatokat, amivel foglalkozni kellett. Az aláhúzásokból úgy látszik, leginkább az őszinte és közvetlen hallgatói reakciókat, s természetesen elsősorban a konkrét műsorvezetőknek, műsoroknak címzett megjegyzéseket, adott esetben elismeréseket látták szívesen. A csehszlovákiai hallgatók szinte minden műsorra reflektáltak. Noha egyértelműen a belpolitikai témák domináltak, a hallgatók nem hagyták szó nélkül a sport-, a zenei, a hír-, a kulturális, az irodalmi (pl. „Franz Kafka művei”) műsorokat sem, egészen különös kérdések is elhangzottak a hírek nyomán („Engem az érdekelne, hogy a Challenger űrhajósai be voltak-e biztosítva”).²¹ Ezek a viszonylag gazdag és közvetlen hallgatói visszacsatolások nyilvánvalóan fontosak voltak a rádiós szerkesztők számára. Mivel azonban minden szentnek maga felé hajlik a keze, a telefonok értékelésében is érezhető némi elfogultság, mert miközben a megdicséért szerkesztők-műsorvezetők nevét majdnem mindig kiemelték, addig aláhúzott kritikai megjegyzés alig található a lapokon. Bizonyos műsorjavaslatokra azért általában felfigyeltek: „Jó volna a SZER programjába illeszteni rendszeres tanácsadást a csehszlovák hadseregről és hadseregekről.”

A szerkesztőség világlátására és szándékaira is utal, hogy a sport- és zenei kéréseket már a gépelők aláhúzták. Ezenkívül rendszerint aláhúzás, tehát figyelem kísérte az emberjogi és vallási jellegű panaszokat, megjegyzéseket. Megjelölték a személyeknek szóló üzeneteket is, hiszen ezeket továbbítani kellett. Általában a belpolitikai szerkesztőség minden üzenetre körülbelül 10 percen reagált, de ez az idő természetesen nagyon kevés volt, hogy mindenkinek kielégítő választ lehessen adni. Az érzékeny ügyekre, például a disszidálásra vonatkozó kérésekre tudomásunk szerint nem reagáltak. („Azt kérném, megkaphatnám-e valamelyik külföldi tudósítójuk vagy azon intézmény címét, aki vagy amely az országunk területén legalísan működik, és akihez vagy ahová konkrétumokkal fordulhaték az emberi jogok és szabadságok megsértése ügyében.”)

A szerkesztőség hallgatói kommentárokra adott reakciói szorosan összefüggnek azzal a kérdéssel, mi volt a telefonszolgálat jelentősége, rövid és középtávú hatása, illetve milyen valódi szerepet töltött be a SZER és csehszlovákiai hallgatói kapcsolatában. Úgy vélem, a szolgáltatás tanulmány elején felsorolt három célja közül a másodiknak volt a legnagyobb értelme, azaz *a telefon az ideológiai vasfüggöny leküzdésének* bár részleges, mégis tényleges *lehetőségét biztosította*. Ez azt jelenti, hogy a telefonszolgáltatásnak vajmi kevés azonnali hatása volt a csehszlovák belpolitikára. Bár valóban megtörte a kommunista média egyeduralmát (ezt már az 1950-es évektől megtette), a SZER viszonylag szűk körben tudott hatni, és természetesen nem tudott közvetlenül hatni. A direkt hatásnál azonban jelentősebb, hogy a SZER a telefonok által erkölcsi segítséget, hitet, reményt és buzdítást nyújtott a hinni akaróknak egy végtelen rémálomnak tűnő időszakban. Rengeteg nyoma van a telefonokban, milyen nagyra s milyen szép szavakkal értékelték a hallgatók a SZER szolidaritását. Rengeteg a köszönő szó: „Szeretnék köszönetet mondani. Igazán színvonalasan sugároznak. Köszönöm önöknek, és folytassák a munkát”; „Nagya értékelem az önök objektív hírműsorait”; „Kedves barátaim, üdvözlöm önöket Csehszlovákiából, az úgynevezett létező szocializmus hazájából. Szeretném megköszönni az önök aktuális és igaz híreit, amelyek a mi sajtónkban ritkán fordulnak elő.” Nagyon sok a jókívánság, és különösen az adó mellett kitaró, régi hallgatók szavai meghatóak, akik kimondottan kérték és igényelték a kölcsönös szolidaritás mindennap való kimutatását: „Önök nélkül alighanem elvesznénk és megbolondulnánk” (1985. augusztus 30.); „Szeretjük önöket már több mint három évtizede” (1985. augusztus 24.); „Egy hallgató, aki az önök rádióállomásának keletkezésétől hallgatja a műsorokat” (1985. augusztus 28.); „Önökkel vagyunk, önök is legyenek velünk” (1985. augusztus 23.).

Lehet vitatni, valóban objektív híradást nyújtott-e a SZER. Annak lélektani jelentőségét azonban, hogy 1985-ben a csehszlovákiai hallgatók a közvetlen telefonvonal segítségével jelentősen korlátozva ugyan, de mégis részesültek a szólásszabadság *gyakorlatában*, nem érdemes kétségbe vonni. Sokaknak azonban már az is óriási dolognak tűnt, és megelégedtek vele, hogy kipanaszkozhatták magukat, és volt, ki meghallgassa őket. Sokan hálásak voltak, hogy üzeneteikre gyorsan reagáltak, mondván, hogy olyan rendszerben élnek, ahol nem szokás az emberek kérésére vagy véleményére reagálni: „Nagyon jó érzés tudni, hogy önök foglalkoznak a problémáinkkal” (1985. augusztus 31.); „Jó, hogy van valaki a szabad világban, aki meghallgat. Itt a létező szocializmusban üvölthetsz, ahogy akarsz. Köszönöm, hogy lehetővé tették ezt a telefonos kapcsolatot, amely megnyugvást hoz az embereknek” (1985. szeptember 4.; 1985. augusztus 30.).

Természetesen abban sem érdemes kételkedni, hogy a telefonok politikai propagandacélokat is szolgáltak. Erre azok a nagyszámú szerkesztőségi aláhúzások és üzenetek is utalnak, amelyek a bezártságot, a rossz közérzetet, a rendszerrel szembeni elégedetlenséget emelik ki. A különleges odafigyelés a sportra és a zenére ugyancsak propagandaszándékból fakad. A zene és a sport nemcsak népszerűek voltak a hallgatók körében, hanem mindkét terület rejtett módon alkalmas volt a kommunista rendszer bezártságának és elmaradottságának szemléltetésére. Azáltal, hogy a rádió igyekezett frissen és bő terjedelemben reagálni egyrészt azokra a témákra, amelyekben információhiány volt, vagy egyoldalú tájékoztatás folyt a vasfüggöny mögött, másrészt pedig az ezekkel kapcsolatos hallgatói véleményekre, a rejtett politikai üzenet célhoz érhetett, és hosszabb távon hatni is tudott. Végezetül meg kell jegyezni, hogy a SZER csehszlovákiai műsorpercepiójára vonatkozó tudásunk mindaddig nem teljes, amíg további levéltári kutatások nem tárják fel a csehszlovák belügy és titkosszolgálatok reakcióit a SZER 1985 nyarán bevezetett telefonszolgálatával kapcsolatban.

Jegyzetek

¹ Jelen tanulmány alapját a budapesti Open Society Archives alábbi anyaga alkotja: HU OSA 300–30–29. Fonds 300. Records of RFE/RL Research Institute. Subfonds 30: Czechoslovak Unit. Series: Telephone Calls to the Czechoslovak Desk. Dates: 1985–1989. Box 1.

² A SZER-be betelefonálók egy része tisztában volt a korszerű média nagyjelentőségével, és többen érdeklődtek a televíziózási lehetőségek kibővülése iránt is: „Azt szeretnénk megkérdezni, mi van a világvevő televízióval, fogjuk-e tudni nézni nálunk is, s ha igen, mikortól?” (1985. augusztus 23.).

³ A tájékoztató eszközök területén zajló propagandaháború részletes elemzését nyújtja *Gleerup, C. W. K.*: *Broadcasting Across Borders. A Study on the Role of Propaganda in External Broadcast.* In: *Goteborg Studies in Politics*, 8. 1975. A hetvenes évek közepéig átfogó áttekintést nyújt a SZER-ről *Mickelson, Sig.*: *America's Other Voice. The Story of Radio Free Europe and Radio Liberty.* New York, Praeger, 1983. (Praeger Special Studies.) Magyar vonatkozásban áttekintést ad *Borbándi Gyula*: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története.* Budapest, 1996.

⁴ „Létajóci riportér Ota Gráf”, műsorbeli nevén Franta Tábora. *Janovský-Dražďanský, Karel*: Svobodná Evropa. A nyí se už hlási o slovo Karel Janovský-Dražďanský. Vimperk, Papyrus, 1995. 16.

⁵ A robbanás lerombolta az épület egyik szárnyát, éppen a csehszlovák szerkesztőség irodái mellett. A méretnyit részletei: *Richard Cummings*: Special Feature: The 1981 Bombing of RFE/RL.

<http://www.rferl.org/content/article/1080043.html>, valamint *uő*: The Last Tango in Munich. http://www.historytimes.com/fresh-perspectives-in-history/20th-century-history/cold-war/428_A_robbantásról_ir_még_Puddington_Arch_Broadcasting_Freedom_The_Cold_War_Triumph_of_Radio_Free_Europe_and_Radio_Liberty_Lexington_University_Press_of_Kentucky_2000_225_Sedláček_Karel_Volá_Svobodná_Evropa_Praha_1993_Egy_robbantásra_utaló_megjegyzés_fenyegetés_az_általunk_vizsgált_anyagok_között_is_akadt_„Hallgassatok_mert_tí_is_a_levegőbe_repültök_Lumpok_rágalmazók!”

⁶ *Short, K. R. M.* (ed.): *Western Broadcasting Over the Iron Curtain.* London, Croom Helm, 1986. 71–72.

⁷ Ld. még *Urban, George R.*: *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy. My War Within the Cold War.* New Haven, Yale University Press, 1997.

⁸ Az itt feldolgozott levéltári anyagokban a legelső szövegátírat dátuma 1985. augusztus 19., az utolsó vizsgált iratok pedig 1986. február 11-ről származnak.

⁹ Ez utóbbira példa annak a szlovák férfinak a többszöri telefonja, aki egy szuszra szidta a SZER-t, propagálta a Szlovák Néppárt (Slovenská ľudová strana) nevű szervezetet. Ócsárolta a magyarokat, valamint ontotta magából a képtelenségeket: „Itt a Szlovák Néppárt, a szlovák nemzet illegálisban lévő pártja, amely az idegen hatalom ellen harcol Szlovákiában” (1986. január 13.); „A magyarok semmit nem engedtek, és a magyar irredenta a Szabad Európánál sértegeti a szlovák nemzetet” (1986. január 3.); „Azt kérdezem maguktól, milyen szerepet játszott Eduard Beneš ötven évvel ezelőtt az angol király londoni koronázásakor, amikor igaztalanul megvádolta Tuhacsevszkij marsallt, hogy az együttműködik az orosz emigrációval” (1986. január 22.).

¹⁰ Ld. még *Fascell, B. Dante* (ed.): *International News Freedom under Attack.* Beverly Hill, Calif., Sage Publications, 1979. A kötetben David M. Abshire, Leonard R. Sussman, Barry Rubin és Sean Kelly tanulmányai találhatók, főként az 1975, a helsinki konferencia utáni időszakkal, a hetvenes évekbeli médiadiplomáciai helyzettel, az amerikai befolyással és a televíziózással kapcsolatban. A rádiózás és a déttente mint

korszak összefüggéseiről *Wettig, Gerhard*: Broadcasting and Détente. Eastern Policies and their Implication for East-West Relations. London, C. Hurst, 1977.

¹¹ Velehrad: falu Csehországban Uherské Hradiště mellett; ismert zarándokhely volt a kommunizmus alatt is.

¹² A SZER alapos adatgyűjtési és feldolgozó módszereiről („elaborate information-gathering system”): *Browne, Donald R.*: International Radio Broadcasting, The Limits of the Limitless Medium. New York, Praeger, 1982. (Praeger Special Studies) A Kutatási és Értékelési Részleg (Research and Evaluation Section) működéséről *Vajda Barnabás*: Az Egyesült Államok elképzelései Közép-Kelet-Európával kapcsolatban a Szabad Európa Rádió belső elemzése alapján. In: Világtörténet, 2008. ősz-tél, 67–76.

¹³ Az ellenzéki énekes-gitáros Karel Kryl ebben az időben a müncheni SZER sportosztályán dolgozott.

¹⁴ Jana Kratochvilová előadói körébe tartozott még Jan Hammer és Jan Kubík is.

¹⁵ *Janovský-Drážďanský*: i. m. 8.

¹⁶ Pavel Pecháček az 1970-es évek elején volt a sportosztály munkatársa, később átköltözött az USA-ba, ahol az Amerika Hangja ottani vezetője lett, majd visszatért Európába, és 1989. július 1-jétől Münchenben a SZER csehszlovák részlegének igazgatója lett. Karel Kryl az 1980-as évek kezdetéig szabadúszó munkatárs volt, és éppen 1985-ben lett a SZER belső munkatársa. Richard Belcredi 1995-től Csehország berni nagykövete lett. Ld. *Janovský-Drážďanský*: i. m. 9. és 14.

¹⁷ *Janovský-Drážďanský*: i. m. 47.

¹⁸ A magyarországi „ellenséges rádióhallgatás” és „leleplezett rádióhallgatási esetek” részleteiről *Révész Béla*: Manipulációs technikák a hidegháború időszakában. Magyarország és a Szabad Európa Rádió, 1950–1956. <http://www.mek.oszk.hu/01900/01988/01988.htm>.

¹⁹ A csehszlovák kommunista titkosszolgálat szigorúan ellenőrizte a nyugatra küldött leveleket, de a belföldi postai küldeményeket is. *Kaplan, Karel*: Kronika komunistického Československa. Doba táni 1953–1956. Brno, Barrister&Principal, 2005. 450. és 467.

²⁰ *Janovský-Drážďanský*: i. m. 47.

²¹ A Challenger úrsikló 1986. január 28-án szenvedett végzetes katasztrófát a felszállás után néhány perccel.